

**DARRERES EXCAVACIONS
A SANT PERE DE RODES
APROXIMACIÓ A UN
IMPORTANT CONJUNT NUMISMÀTIC
DELS SEGLES XV-XVI**

**Per JUDIT LLOPART I MARTÍNEZ
MONTSERRAT MATARÓ I PLADELASALA
ANNA MARIA PUIG I GRIESSENBERGER
GEMMA VIEYRA I BOSCH**

Per la seva majestuositat i evolució constructiva, Sant Pere de Rodas pren un relleu excepcional dins de l'arquitectura medieval catalana. Aquest magnífic conjunt monàstic resta encara, i malgrat l'interès que ha suscitat des de sempre, poc conegut en molts aspectes. També és cert que les fonts documentals no són gaire abundants, a més de molt disperses, fet que afavoreix que el coneixement en profunditat d'aquest centre religiós presenti una gran complexitat.

Els estudis des del punt de vista de la història de l'art són nombrosos, i qüestions com les possibles influències i originalitats arquitectòniques, la tipologia decorativa, les solucions tècniques, etc., han conduït a una dinàmica on la varietat d'opinions al respecte reflecteix l'interès suscitat.

Les qüestions històriques sobre Sant Pere de Rodas com a centre espiritual de cabdal importància en tot el món cristià occidental han endegat polèmiques encara no resoltes.

En l'aspecte arquitectònic, l'evolució formal del cenobi presenta moltes dificultats. Qualsevol dels edificis que formen el monestir ha sofert nombroses intervencions de desigual envergadura. Les plantes originals, les ampliacions, la superposició, l'aixecament de pisos, remodelacions de sostres, aparedament de portes o finestres, reconstruccions, etc., compliquen i enfosqueixen el coneixement global o parcial del monestir.

Amb la funció d'aportar més dades sobre l'evolució històrica d'aquest important conjunt monàstic intervé l'arqueologia. La necessitat de la seva pràctica es fa palesa a l'hora de donar resultats sobre cronologies i fases constructives dels seus edificis. Les intervencions arqueològiques, metòdiques o no, han estat nombroses. L'arquitecte Jeroni Martorell va actuar com a restaurador i arqueòleg des de la declaració del monestir com a Monument Nacional, l'any 1930, fins a principis de la Guerra Civil. Dels seus treballs no se'n guarda cap resta arqueològica. Posteriorment, des de l'any 1943 fins el 1974, els treballs de restauració prenen un relleu important que comporta la realització, gens científica, de sondeigs. La recollida per part de Miquel Oliva, a partir dels anys 60, dels diferents materials apareguts en aquestes obres, és l'única prova que tenim d'aquestes actuacions, malauradament absentes de qualsevol registre documental. Cal esperar la dècada dels 80 perquè es posi en marxa la primera intervenció científica en el monestir. Josep Mª Gurt, juntament amb un equip de tres arqueòlegs de la Universitat de Barcelona, excava entre 1981 i 1982 la galilea i part del pati d'entrada, arribant a resultats interessants. D'ençà del 1982 i fins ara, la intervenció arqueològica a Sant Pere de Rodas queda aturada.

Durant la primavera d'enguany s'ha realitzat la primera campanya d'excavacions que s'engloba dins d'un ampli projecte d'estudis interdisciplinaris que tenen com a objectiu primordial conèixer l'evolució històrico-arquitectònica d'aquest conjunt monumental. Preveu, per tant, l'excavació minuciosa i sistemàtica de totes i cadascuna de les dependències del monestir susceptibles d'ésser consolidades, i en aquest sentit, exigeix la participació de diferents especialistes: arquitectes, documentalistes, historiadors de l'art, arqueòlegs especialitzats en l'estudi de la fauna, dels metalls, de la carpologia, del paisatge, numismàtics... És un projecte de gran envergadura, tal com ho mereix el monument.

En la primera fase de dit projecte hem actuat en els edificis coneguts com a Palau de l'Abat i Sagristies noves, portant a terme una excavació en extensió de què donem els primers resultats⁽¹⁾.

(1) L'excavació ha estat portada a terme per un equip de quatre arqueòlogues, autores d'aquest article, dirigit per Montserrat Mataró. La documentació gràfica de plantes i seccions ha estat elaborada pels arqueòlegs dibuixants Xesca Tió i Josep Burch.

PALAU DE L'ABAT

El Palau o Casa de l'Abat és un edifici annex al monestir, situat fora del mateix recinte, a nord-est de l'absis de l'església. Hi fou adossat molt posteriorment, segons els autors en algun moment del segle XIV o XV, respon a les necessitats d'una residència digna d'un dirigent de la comunitat monàstica. La construcció de l'edifici coincideix històricament amb l'inici de la regència dels que s'han anomenat abats comendataris, figura escollida directament pel Papa, a voltes per indicació reial oportuna, procedents d'alts càrrecs eclesiàstics, l'única ambició dels quals era l'ostentació del càrrec i acumular beneficis del que rebien sobre les rendes. Normalment aquests abats no acostumaven a residir en els monestirs. Aquesta situació provocaria una relaxació monacal, encetant un període que s'ha evidenciat decadent a partir de la manca de notícies de certa transcendència sobre la vida dels monjos de Sant Pere de Rodes.

Es desconeix encara quin abat fou el que promogué la construcció de la nova residència abacial, així com la data exacta de l'inici de les obres. Només un minuciós estudi d'arxiu ens podria proporcionar la informació concreta. Ara per ara, el nostre coneixement sobre dit edifici s'ha de basar en les parcials anàlisis arquitectòniques que s'han portat a terme, junt amb els resultats de l'exhaustiva investigació arqueològica a què ha estat sotmès.

La seu abacial fou concebuda com una construcció d'aspecte noble i grandios. D'una superfície aproximada d'uns 200 metres quadrats, s'aixecà directament sobre la roca mare, fet que obligà a adaptar la seva estructura al desnivell del terreny. Això implicà aprofitar els afloraments de la mateixa roca, retallant-la en els llocs on es feia necessari. Així es poden observar habitacions on el paviment i les parets han estat guanyades a la roca, o com s'han muntat escales sobre la penya repicada. L'edifici, de planta rectangular, constava de planta inferior i primer pis. L'accés des de l'exterior es practicava a través d'una porta oberta al sud, de la qual només es conserva la part baixa dels brancals i la llosa que formava el llindar. A peu d'aquest funcionava un pas que conduïa, seguint per darrera el contorn de l'absis central, a unes estances situades a l'est del claustre, per sota del seu nivell actual de paviment. Des d'aquestes últimes habitacions, així mateix, es podia accedir a l'església i al claustre. També és possible que existís un altre accés al Palau de l'Abat des de l'església, i és la porta oberta en la paret nord de la cripta, encara que el seu aspecte fa pensar que ha estat molt retocada. No existia, en canvi, cap entrada des de l'exterior del conjunt monàstic. La porta que es pot observar oberta en el mur de ponent de l'edifici, a la qual s'hi puja per uns alts escalons, fou del tot inventada durant la reconstrucció de l'edifici als anys 60 en mans d'uns picapedrers gallecs, obra dels quals és també el «nou» claustre.

L'estructura arquitectònica que actualment es conserva del Palau de l'Abat és el resultat de diverses modificacions sofertes al llarg dels més de quatre-cents anys d'ocupació de l'edifici. L'espai interior es disposava al voltant d'un pati central, en part porticat, al qual s'hi baixava per una escalinata, reformada en diversos moments, i a través d'un replans des de la porta d'entrada abans esmentada. Des d'aquest pati es podia accedir a les habitacions de la planta baixa, que s'organitzaven al llarg de dues ales que coincideixen amb les façanes de llevant i nord. Des de la mateixa porta d'entrada, a través d'un petit passadís i una altra escala, avui desapareguda, es podia accedir al primer pis. Les estances d'aquest pis quedaven per sobre

Vista general de la façana nord de l'edifici del Palau de l'Abat,
(foto de J.S. Carrera).

de les dues grans ales inferiors, amb obertures en les mateixes façanes. La restauració de l'edifici va modificar totalment la façana de ponent, que altrament era la més malmesa des de l'abandonament del monestir, la qual actualment tanca amb la paret externa de l'absidiola lateral nord de l'església. Tampoc no es conserva la façana meridional.

La dotació de merlets de punta de diamant, i la presència d'espitlleres en els murs conservats, ens fan patent el caràcter de fortificació que tingué el Palau durant una època, possiblement en funció de la inseguretat provocada per la presència de la pirateria turca per aquestes costes.

En el moment d'intervenir arqueològicament, l'edifici presentava un lamentable estat de conservació. Les bardisses i amuntegaments de runes privaven de veure part dels seus murs i paviments. Després del procés de desbrossament i neteja de les dues plantes, es va poder iniciar l'excavació. L'interès d'aquesta residia a determinar la cronologia de les diverses fases de construcció i la interconnexió de les diverses estances del Palau al llarg dels anys d'ocupació. Les habitacions inferiors foren excavades fins arribar al nivell de roca, mentre que en les del pis superior es practicaren diverses cales a fi de poder datar el sistema de coberta de volta. Els resultats actualment es troben en procés d'elaboració de cara a ser desenvolupats en una propera publicació. Malgrat tot, s'ha posat ja de manifest l'existència de dues grans fases constructives: la primera, la d'aixecament de l'edifici de nova planta, i la segona, la gran remodelació del Palau al segle XVIII, que arrasà gran part dels nivells de pavimentació antics i modificà tot el sistema de coberta i d'obertures. Suposem també petites reformes dins d'aquest interval de temps, que es presenten per reparacions de paviments, o anul·lació i modificació de portes o finestres.

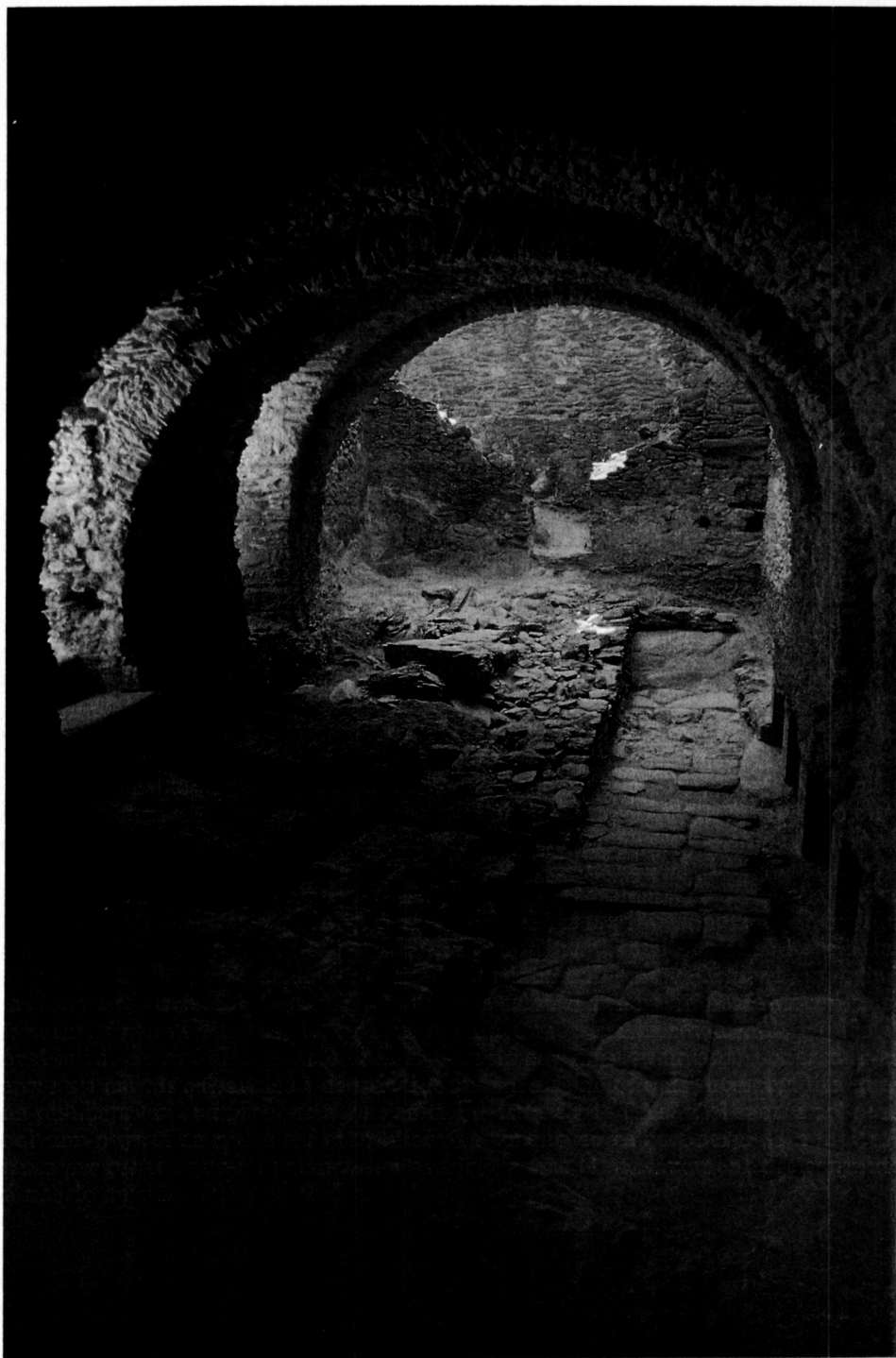
A través de l'estudi arqueològic s'ha arribat a determinar que, bàsicament, l'estructura de l'edifici no canvià substancialment. Els murs mestres i la majoria dels envans interiors no varen ser mai reformats. Únicament, pel que fa a la planta baixa, sabem que algunes de les gran habitacions que en la primera fase havien constituït primitivament una única nau, més tard es compartiren en dues més petites, al mateix moment que deuria variar la seva funció. Aquest fet s'ha demostrat que coincideix paral·lelament amb el canvi de sistema de cobertura. L'ala nord de dita planta inferior antigament havia posseït un sostre de cairats de fusta que es recolzaven sobre una mena d'arcs torals de mig punt que arrancaven de l'interior de les parets laterals, dividint la sala en crugies. Les cales efectuades en el pis superior evidenciaren el forats de biga d'aquest primer sostre. No s'arribà a conèixer el paviment d'aquesta ala que coincidís cronològicament amb aquest moment, ja que les reformes posteriors l'arrasaren totalment, deixant només empromtes del morter que havia servit per a la seva preparació. El mateix va passar en l'ala est de la planta baixa, on la reforma del tipus de sostre implicà l'emascament i destrucció dels elements de la fase antiga. Aquí, però, es posà de manifest l'existència d'una habitació que havia funcionat en dita fase com a zona d'enllaç entre l'exterior i altres estances de la mateixa planta. Aquesta habitació havia comunicat a través d'uns graons i una porta, més tard tapiada, amb un possible jardí o hort del palau, situat a llevant de l'edifici.

La segona gran fase constructiva del Palau de l'Abat, datada aproximadament del segle XVIII a partir de l'excavació de les voltes del sostre i dels paviments que s'hi corresponen, es caracteritza principalment, com ja hem dit, per la substitució del sostre de cairats per un sistema de volta constituïda per aproximació de pedres disposades de cantell. Aquestes voltes arranquen, la major part, des del nivell de paviments antics, i es recolzen en els murs perimetrals, tapant les obertures i espitlleres que funcionaven fins aleshores. Els paviments que aparegueren després del procés de neteja del Palau, fets de rajols, es corresponien amb aquestes reformes. Els seu estat de conservació era dolent, i havien estat recompostos durant el seu període de utilització amb diversos pegats.

També, gràcies a l'excavació fins a nivell de la penya, se'ns permeté conèixer el tipus de fonamentació dels murs perimetrals de l'edifici. Com es va veure, ens tots ells s'havia procedit a recolzar els murs directament sobre la roca mare, sense cap tipus de preparació prèvia, engruixint lleugerament la base tot formant una mena de banquetta de fonamentació.

Ens queda, finalment, ressaltar l'aparició d'unes estructures anteriors a la construcció de l'edifici del Palau de l'Abat. En les estances que s'anomenaren sectors 1 i 2, i per sota dels nivells cronològicament contemporanis a dita construcció, varen excavar-se un conjunt de murs de gran amplada, relacionats, com es va comprovar, a un paviment de lloses de pedra. La funció d'aquests murs, arrasats durant l'aixecament del Palau, és molt difícil de conèixer, així com la seva cronologia, ja que els materials que aportà l'excavació són mínims i de datació incerta. Malgrat tot, creiem que no hauríem de situar-los més enllà dels segles IX i X. Ens plantegem també la relació d'aquestes estructures amb l'aparició d'una necròpolis de tombes antropomorfes practicades sobre la penya, que varen localitzar-se en diferents punts del subsòl del Palau i fins arribar a tocar els fonaments de l'església.

Fou també en un dels sectors abans esmentats on es va descobrir el que s'ha anomenat «El tresor de Sant Pere de Rodes», «la troballa arqueològica més important del segle».

Estança de la planta baixa del Palau de l'Abat on es localitzà el conjunt monetari, coberta amb volta de pedres disposades de cantell, (foto de J. S. Carreras).

Un important conjunt numismàtic

L'excavació duta a terme en una de les estances de la planta baixa del Palau de l'Abat va propiciar la ja coneguda i important troballa monetària. Les monedes aparegueren dins d'un recipient de ceràmica vidrada, de color verd per fora i marró a l'interior. El perfil del vas ceràmic és similar a la forma coneguda amb el nom d'albarel·lo o pot de farmàcia, d'àmplia perduració cronològica i diversos estils decoratius al llarg dels anys. El recipient va aparèixer dins d'un estrat de terra de reompliment relacionat amb el nivell de paviments de la fase inicial de construcció de l'edifici, recolzat en el mur perimetral nord d'aquest. Cobert de terra per arreu, va afavorir que no fos descobert durant les obres del segle XVIII, malgrat que arribessin a destruir els paviments que l'havien colgat durant uns anys. El fet també que no es construís la volta de pedres de cantell en l'última crugia de la nau on va sortir la troballa, que ben segur hagués arribat a remoure més terra, va permetre que el pot romangués en el seu lloc fins al moment de l'excavació. Per últim, un important amuntegament de pedres i runa, justament per sobre, va impedir que fos trobada furtivament, malgrat que a un metre davant seu s'hagués practicat un gran forat de «buscadors de tresors», l'activitat dels quals havia estat afavorida pels anys d'abandonament del monestir.

El dipòsit monetari està format per 658 monedes, de les quals 348 són d'or i 320 de plata. És important assenyalar l'especial disposició d'aquestes peces, ja que les de plata ocupen la meitat inferior del recipient, mentre que les d'or anaven a la part superior d'aquestes. Les monedes omplien la totalitat del pot ceràmic, el qual no portava cap tipus de tapadora que evités el vessament del contingut. Les peces anaven col·locades en forma de diversos cartutxos, possiblement a fi de guanyar més espai. El seu bon estat de conservació en el moment de la descoberta va sorprendre a tots el membres de l'equip. L'excel·lent aspecte de les peces s'hauria d'explicar per la seva poca circulació, i ben segur, la seva permanència durant més de 400 anys en un ambient tancat. S'observà com els encunyats es conservaven intactes, i com cap patina, especialment en les de plata, s'havia format en la seva superfície. Les primeres apreciacions han permès de datar-les, «grosso modo», de final del segle XV a principis del segle XVI. També s'ha pogut constatar la procedència de diferents seques, entre d'altres, el Regne de València, Ciutat de Barcelona, Regne de Portugal, Regne de França, Repúbliques italianes, Estats vaticans i Hongria. De moment, però, tot el coneixement que es té d'aquest important conjunt monetari és molt limitat, i es deu només a una anàlisi prèvia molt ràpida i paral·la al moment de la troballa. Esperem, per més endavant, poder dur a terme un estudi exhaustiu i acurat, i respondre a molts dels interrogants que ens planteja la seva presència en l'edifici del Palau de l'Abat, el motiu del seu ocultament, qui en podia ser el propietari i perquè no va recuperar-lo, i moltes altres preguntes que en permetrien avançar sobre el coneixement del conjunt monàstic de Sant Pere de Rodas.

Detall del dipòsit monetari «in situ».

LES SAGRISTIES NOVES

Durant la campanya de primavera també es realitzà l'excavació arqueològica de l'edifici conegut com a Sagristies noves, situat a l'extrem nord-oest del conjunt monàstic. Aquestes dependències creiem que constitueixen una de les darreres obres realitzades en el monestir, en un moment molt tardà, possiblement quan la comunitat ja no hi residia. Aquesta construcció es troba adossada a la nau septentrional de l'església, entre la torre de Sant Miquel i la Galilea. Queda configurada arquitectònicament com un edifici de planta rectangular organitzada verticalment en tres pisos, dels quals només en conserva la planta baixa, i el primer pis, només en el sector més occidental del conjunt.

La primera planta, al igual que la superior, estaria coberta per voltes de maó pla, i s'hi accediria per mitjà d'una porta oberta al bell mig de la nau de tramuntana de l'església. Un altre accés el trobem situat a la façana de ponent del creuer, si bé, aquest no podem confirmar que sigui l'original, degut que es troba molt emmascarat per la restauració soferta als anys 60. A la part baixa hi ha una porta oberta a la façana de ponent que condueix a una estança de planta rectangular coberta per una volta d'aresta construïda amb pedres disposades de cantell. Sobre aquesta volta s'hi varen realitzar dos sondeigs, el resultat dels quals fou del tot decebedor ja que no aportaren cap tipus d'informació material que ens permetés donar una aproximació cronològica a la construcció de dita volta.

La comunicació vertical es soluciona per mitjà d'una escala situada a l'angle nord-est.

Malgrat que aparentment sembli un conjunt homogeni, una lectura acurada dels paraments i dels nivells estratigràfics ens posa al descobert tres moments de construcció. En primer lloc podríem distingir una petita estança, d'uns 12 metres quadrats, encaixada entre la façana de la nau de tramuntana i el braç nord del transsepte, que per llurs característiques constructives hem considerat de cronologia anterior a la resta del conjunt. Si bé, ara per ara, el material arqueològic exhumat durant les excavacions en aquest sector no ens ha facilitat els elements suficients per a confirmar la nostra hipòtesi. Uns importants reompliments de terra en l'interior d'aquest espai ens confirmaren que recentment degué servir com a escombrera de runes d'algunes de les obres portades a terme en el sostre de l'església.

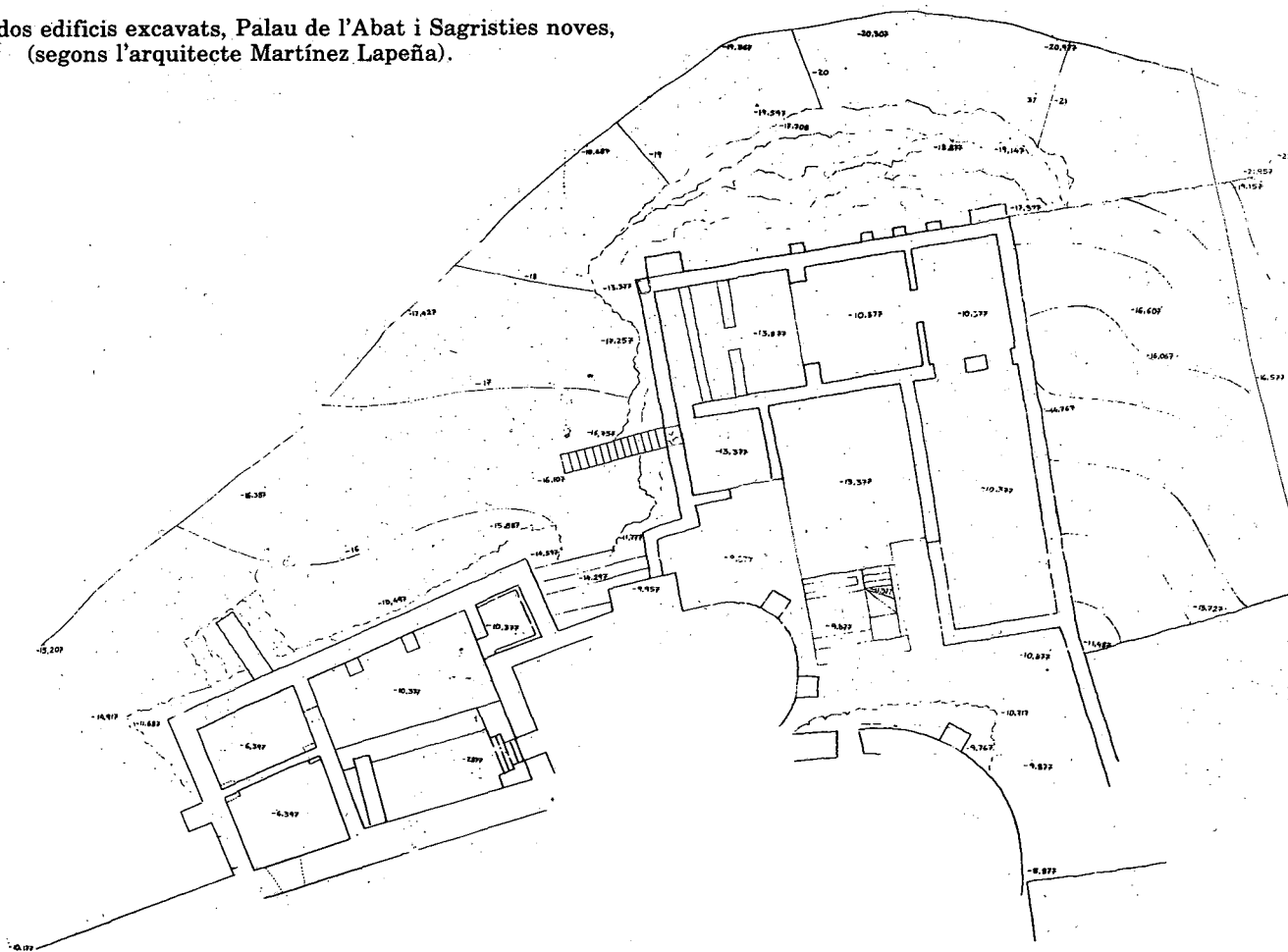
En aquesta zona es va poder documentar estratigràficament una fase anterior a la construcció de l'església, materialitzada per la presència d'unes restes humanes (dos cranis i altres ossos disconnexos) tallats per la construcció de la banquetta del mur nord de l'església.

Un altre moment d'ocupació d'aquest àmbit, anterior cronològicament a la construcció de l'edifici, es correspon amb una tomba de lloses.

En un moment cronològic posterior correspon l'habitació situada a l'extrem més occidental del conjunt, de planta rectangular coberta per una volta d'arestes i amb un accés a nivell de planta baixa que comunica amb l'exterior.

En aquest àmbit s'han pogut distingir quatre moments d'ocupació. La primera fase ocupacional correspon al moment de construcció dels murs perimetrals. La segona fase s'identifica amb una inhumació dipositada en una caixa de fusta de la qual s'ha pogut resseguir tot el contorn i recuperar alguns claus. Es tracta d'un esquelet adult gairebé complet, tret dels ossos dels peus i part del parietal. L'esquelet reposava amb els braços creuats sobre el pit,

Planta dels dos edificis excavats, Palau de l'Abat i Sagristies noves,
(segons l'arquitecte Martínez Lapeña).

subjectant entre les mans un rosari de bronze. La tonalitat verdosa de la mandíbula fa pensar que part del rosari havia estat introduït a la boca del difunt. L'esquelet apareixia amb els peus mutilats com a conseqüència de l'excavació d'un forat de bastida.

La tercera fase s'identifica amb un canvi en el sistema de cobertes, es substitueix el sostre de cairats pel sistema de voltes d'arestes. L'excavació arqueològica ha posat al descobert una sèrie de forats excavats en el nivell de paviment que es poden considerar com a forats de bastida. Aquesta hipòtesi es veu confirmada pel sondeig efectuat a la volta, on han aparegut uns forats de cabiró de dimensions molt similars als trobats en els murs del Palau de l'Abat. En aquest mateix moment es produeix una reorientació del mur de llevant i es reaxeiquen els murs fins assolir l'alçada actual.

Aquestes habitacions, posteriorment, quedarien englobades dins del conjunt de les Sagristies noves, amb la perllongació i reaxeicament de la façana de tramuntana i el corresponent tancament pel costat est.

L'excavació en extensió d'aquest sector no ha posat al descobert estructures ni nivells d'ocupació anteriors dignes de menció. Es tracta, per tant, d'una edificació de nova planta, «ex novo», on s'integren elements arquitectònics pertanyents a l'església: façana, contraforts i banquetes de fundació. Així podem observar com s'aprofita l'estructura escalonada de les banquetes de la façana nord de la torre de Sant Miquel com a mur de tancament del costat sud, i alhora, com a terra ferm on recolzar els altres murs perimetrals. La resta dels murs es fonamenten sobre la roca mare, que en aquesta zona presenta una diàclasi (en direcció est-oest) que dibuixa un fort desnivell en el terreny. És curiós ressaltar el sistema d'atalussament dels murs a mesura que guanyen en alçada. Així s'ha pogut distingir estratigràficament tres nivells de reompliment fins arribar a la cota del paviment de calç que s'estenia per tota la planta baixa. Tots aquests reompliments corresponen al mateix moment cronològic, i semblen aportats del mateix lloc. Es pot constatar la relació existent entre la primera aportació i la construcció de la primera banqueteta de la façana nord, la segona amb el segon nivell de banqueteta, i la darrera aportació amb l'aixecament dels pilars que sustentarien el sostre.

En aquest moment s'integren la façana de l'edificació més occidental per mitjà de la construcció d'un mur atalussat que forma el parament originari. Paral·lelament s'aixeca un contrafort exterior en el punt d'intersecció d'ambues edificacions i s'obre una porta a l'interior per tal de facilitar la comunicació horitzontal.

Tot el conjunt queda unificat a nivell exterior de façana per una filada de merlets rectangulars que li donen una major coherència amb la resta del conjunt monàstic.

El material ceràmic aparegut en els diversos nivells de reompliment, ceràmica vidrada amb decoració de tonalitat blavosa, coneguda amb el nom d'«influència francesa», ens permeten situar cronològicament el conjunt de les Sagristies noves a mitjan segle XVIII.